Яценко Станіслав Сергійович

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
суддя Конституційного Суду України у відставці,
Заслужений юрист України

Гідність людини має захищатися належно

Охорона прав і свобод людини є важливим завданням публічної влади, а саме держави, при здійсненні функцій законодавчої, судової та виконавчої.

Засади та стандарти охорони прав та основоположних свобод людини проголошені в міжнародних документах та в конституціях держав у всьому світі. Перш за все це Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в 1948 році, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року. У Європі це Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, договір про Європейський Союз.

До числа прав людини відноситься і її гідність. Загальна декларація прав людини проголошує, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах (ст. 1), всі люди рівні перед законом без будь-якої різниці (ст. 2). Міжнародний пакт про громадянські та політичні права говорить про природну гідність всіх членів людського суспільства та вважає людську гідність джерелом прав людини («права людини беруть свій початок в природній гідності людської сутності»). В договорі про Європейський Союз, його ст. 1(6), вказано на визнання прав, свобод і засад, окреслених в Хартії основоположних прав 2000 року в звучанні 2007 року. В основі Європейського Союзу лежить система цінностей, яка включає людську гідність, свободу, демократію, рівність, верховенство права та повагу прав людини (ст. 2).

В Конституції України 1996 року про гідність говориться в низці статей. Так, ст. 3 проголошує: «Людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

© Яценко С.С.

Ст. 21 говорить: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними», а ст. 22 зазначає: «Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані». (ч. 2).

«Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом» (ч. 1 ст. 24).

«Кожен має неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей» (ч. 1 ст. 68).

Ці положення вочевидь відповідають європейським та світовим стандартам поваги та охорони прав людини.

Конституційний Суд України у рішенні від 29 грудня 1999 року №11-рп/99 (справа про смертну кару) зазначив: «Невід'ємне право кожної людини на життя нерозривно пов'язане з її правом на людську гідність».

Є конституції, у яких гідність людини зазначена на першому місці. Так, Основний закон Федеративної Республіки Німеччини 1949 року в першій же статті говорить: «(1) Гідність людини недоторканна. Поважати і захищати її – обов'язок всієї державної влади. (2) Тому німецький народ визнає недоторканні й невідчужувані права людини як основу всякої людської спільноти, миру й справедливості на землі. (3) Нижченаведені основні права обов'язкові для законодавчої, виконавчої та судової влади як безпосередньо діюче право».

Президент ФРН Йоханнес Рау в передмові до другого видання Основного Закону написав 9 листопада 1999 року: «Найважливішою Основного закону є й залишається стаття 1 про недоторканність гідності людини.

Творці Основного закону в першій фразі свідомо не говорять про державну владу, ні про народ, а говорять про людину, про індивідуума і його гідність. Це означає відмову від усіх ідеологій, що приносять життя або життєві шанси людини в жертву ніби вищим цілям. Це також відмова від будь-яких форм дискредитації людей за їх походженням, кольором шкіри, переконаннями чи віросповіданням.

Стаття 1 не говорить: гідність німця недоторканна; не говорить вона також про гідність людини здорової або добре забезпеченої, а вона гласить: гідність **людини** недоторканна. Це не абстрактна філософська ідея, а постійне доручення і постійне завдання для всіх політично відповідальних діячів у нашій демократичній і соціальній правовій державі».

У рішенні від 20 жовтня 1992 року Федеральний Конституційний суд ФРН зазначив, що поняття людської гідності відноситься до кожної людини, що розуміється біологічно: «Das Tatbestandsmenkmal «Mansch ist schon standlich an den biologischen Begriff des Menschen angeknüpft wirol… Wollte man den Begriff "Mensch" andres verstehen verstiebe das gegen das Analogieverbot des Art. 103 Ab's 2 G G…».

Конституція Республіки Польща 1997 року у розділі II «Свободи, права та обов'язки людини і громадянина» має підзаголовок «Загальні засади», у першій же його статті (це стаття 30) говорить: «Природна та невідчужувана гідність людини становить джерело свободи та прав людини і громадянина. Вона є непорушна, а її повага та охорона є обов'язком влад публічних».

Як зазначив Трибунал Конституційний Республіки Польща у рішенні від 7 лютого 2005 року, «стаття 30 Конституції містить гарантії непорушності, поваги та охорони гідності людини».

В Преамбулі Конституції зокрема наголошується: «Всіх, хто для блага Третьої Речі Посполитої цю Конституцію буде застосовувати, закликаємо, аби робили це, дбаючи про повагу до гідності людини, її права до гідності та обов'язку солідарності з іншими, а повагу цих засад мали за непорушну підставу Речі Посполитої Польської».

Польські автори пишуть з цього приводу про нормативний зв'язок гідності з приписами права предметного, що зумовлює тим самим існування певного порядку правових благ [1, с. 66-67].

Трибунал Конституційний у рішенні від 5 березня 2003 року зазначив, що «гідність людини цінність трансцендентна, першопочаткова щодо інших прав і свобод (для яких є джерелом) природна і невідчужувана – товаришить людині завжди і не може бути порушена, а ні праводавцем, а ні окремими діями інших суб'єктів».

Конституція Республіки Угорщина в главі XII «Основні права та обов'язки» містить такі положення: «1. У Республіці Угорщина кожен має невід'ємне право на життя і людську гідність, ніхто не може бути безпідставно позбавлений цих прав» (ст. 54); «1. Республіка Угорщина визнає недоторканність та невідчужуваність основних прав людини: поважати і захищати їх – першочерговий обов'язок держави .

2. В Республіці Угорщина норми щодо забезпечення основних прав та обов'язків визначаються законом, який, проте, не повинен обмежувати реального змісту будь-якого із основних прав» (ст. 8).

Конституційний суд Республіки Угорщина у рішенні від 24 жовтня 1990 року в обґрунтування неконституційності норм, котрі допускають можливість застосування смертної кари, послався на те, що в розділі I Конституції титул «Загальні положення» встановлює: «Республіка Угорщина визнає непорушні та невід'ємні основні права людини; брати їх до уваги та захищати є найпершим обов'язком держави».

У розділі XII з титулом «Основні права та обов'язки» встановлюється: «В Республіці Угорщина кожна людина має природне право на життя та людську гідність, ніхто не може свавільно позбавити цих прав (§ 54 абз.1)…».

© Яценко С.С.

Із порівняння цитованих положень Конституції можна виходити з того, що в Угорщині право на життя та людську гідність …є природним, непорушним та невід'ємним основним правом кожної людини. Угорська держава має стосовно права на життя та людську гідність основний обов'язок поважати його та захищати…

Під час оцінки конституційності законної допустимості смертної кари все ж вважається визначальним §8 абз. 2 Конституції… положення, які стосуються основних прав і обов'язків, встановлюються через закон, але який не може обмежувати істотний зміст основного права».

Конституційний суд також оцінив положення КК та таким чином пов'язані з ним правові норми стосовно смертної кари, що вона суперечить забороні обмеження істотного змісту права на життя та людську гідність. А саме положення, які допускають позбавлення життя та людської гідності через смертну кару, обмежують не тільки істотний зміст основного права на життя та людську гідність, а ще й дозволяють повне невідновлювальне знищення життя та людської гідності, або прав, які їх забезпечують. Тому він встановив антиконституційність та призначив скасування.

Конституційний суд у своєму рішенні також зазначив, що життя людини та гідність людини становлять собою нерозривну єдність та передують усім іншим як найвищі цінності. Право людини на життя та людську гідність у всякому разі засновують безпосереднє необмежене основне право, яке є джерелом і передумовою для багатьох інших основних прав. Конституційна правова держава покликана до того, щоб регулювати закріплені в Конституції колективні та індивідуальні інтереси, з урахуванням міжнародних угод та основних правових принципів, які витікають із єдності життя людини та гідність як абсолютні цінності означає обмеження влади держави на покарання.

У паралельній думці судді Антал Адам (доповідач) та Одьон Терасзтянскі зазначили: «Визначним пунктом документів сучасного міжнародного права стосовно прав людини є людська гідність. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права говорить про «природну гідність всіх членів людського суспільства та вважає людську гідність як останнє джерело права, якщо вказується на визнання, що «права людини беруть свій початок в природній гідності людської суті».

Людська гідність як єдність особистості разом з життям людини означає суть людини. Гідність є важлива безумовно бажана уваги особливість нашого існування та ціни, ранг нашої людської істотності. Вона вже a priori також важлива як і життя, вона представляє людський масштаб буття. Людське існування та людська гідність нерозривно пов'язані. Обидва є невід'ємні, іманентні, важливі особливості людини.

Для гідного існування необхідна гідність людини, таким чином людське життя та людська гідність не можуть бути відокремлені одне від одного.

Існування та гідність людини як єдність людини фактично не є правом, бо людська істотність є для права трансцендентною, отже недосяжною. Тому життя людини та її гідність грають роль в каталогах прав людини та сучасних конституціях в першу чергу не як основні права, а як джерело права, як цінність поза правом, які є непорушними. Право повинно турбуватися про урахування і захист цих непорушних цінностей. Цей захист – і тільки цей – є вже розміром права".

З паралельної думки судді Конституційного суду Ласло Солюома: «Сьогодні людська гідність грає як в конституціях, так і в міжнародних угодах приблизно роль основної норми. В цій функції вона є спадкоємцем «природної свободи» із звичайного права. Право на людську гідність вважається в німецькій, американській та угорській конституційно-правовій практиці принциповим «материнським правом». Тільки в їх єдності вони можуть підкреслювати правовий статус людини і таким чином дійсно бути підставою для основних прав. Право на людську гідність має дві функції. З одного боку воно підкреслює, що існує абсолютна межа, яку не може перетинати ні держава, ні примусова сила іншої людини, що це є підставою автономії, яка надає індивідуальне самовизначення позбавленого диспозиції будь-якого іншого. На підставі цього зв'язку із класичною дефініцією людина залишається суб'єктом і не перетворюється в засіб або об'єкт. Це також підкреслюється і Конституційним судом, відповідно з чим право на людську гідність є «материнським» правом та джерелом нових свобод, з яким ми забезпечуємо галузь самовизначення відносно державного регулювання…

Інша функція права на гідність є забезпечення рівноправності. Історичне досягнення «однакової гідності всіх людей» означає однакову правову спроможність, отже формально однакові шанси. Під час прийняття рішення ми повинні враховувати особливості рівності з тим, що на підставі цього права мають розбудовуватися інші права (наприклад, однакова гідність – інструменталізована як правоспроможність – є підставою для придбання наступних прав). Одночасно це означає, що гідність не може бути розподілена або зменшена. Це означає, що вона є першою підставою для людського статусу, якого людина не може бути позбавлена.

Право на однакову гідність повинно в його сукупності із правом на життя забезпечувати те, що різноманітне «цінне» по-різному. Не існує нікого, життя якого є більш або менш гідним. У зв'язку з однаковою гідністю життя і гідність неспроможного та також і злочинця є однаково недоторканним.

В гідності людини беруть участь всі ті, хто є людьми, і незалежно від того, скільки вони застосували їх людських можливостей. Через єдність права на життя та гідність не всі є однаковими тільки в смерті. Гідність гарантує рівність в житті…

Гідність людини та її зв'язок із життям відрізняє право людини на життя від усіх інших прав. Право на життя без гідності не є правом на людське життя…

Єдине розуміння життя та гідності захищає людину ще в більш повному обсязі і її гідність залежить не від стану її свідомості або моралі, й подається з її життям, її людський статус тому не підпадає під сумніви, бо її життя на підставі її гідності є недоторканним".

У конституціях різних держав вказується на невід'ємність права людини на життя та таку природну цінність, як гідність. Це стосується й держав, які утворились після розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік на пострадянському просторі.

Конституція Литовської Республіки, прийнята на референдумі в 1992 році, містить, зокрема, такі положення: «Права і свободи людини є природними» (ст. 18); «Право людини на життя охороняється законом» (ст. 19); «Особа людини недоторкана. Гідність людини захищається законом» (ч. 1; 2 ст. 21).

Конституція Російської Федерації 1993 року говорить: «Основні права та свободи людини невід'ємні і належать кожному від народження» (ч.1 ст. 17); «Кожен має право на життя» (ч. 1 ст. 20); «Гідність особи охороняється державою. Ніщо не може бути підставою для її приниження» (ч. 1 ст. 21).

Конституція Республіки Білорусь 1994 року містить такі положення: «Забезпечення прав та свобод громадян Республіки Білорусь є вищою метою держави. Держава гарантує права та свободи громадян Білорусі, закріплені у Конституції, законах і передбачені міжнародними зобов'язаннями держави» (ст. 21); «Кожен має право на життя. Держава захищає життя людини від будь-яких протиправних посягань» (ч. 2 ст. 24); «Держава забезпечує свободу, недоторканність та гідність особи…» (ч. 1 ст. 25).

Конституція Азербайджанської Республіки, прийнята на референдумі в 1995 році, містить такі положення: «Кожен з моменту народження володіє недоторканними, непорушними та невід'ємними правами та свободами» (ч I, ст. 24 «Основний принцип прав і свобод людини та громадянина»); «Держава гарантує захист прав і свобод кожного» (ч. II ст. 26); «Гідність особи охороняється державою. Ніщо не може служити підставою для приниження гідності особи» (ч. II ст. 47).

Конституція Республіки Хорватія 1990 року проголошує: «Кожна людина має право на життя» (ч. 1 ст. 21); «Особа людини та її свобода є недоторканними. Ніхто не може бути позбавлений свободи, а також його свобода не може бути обмежена,

© Яценко С.С.

якщо це не обумовлено законом за рішенням суду» (ст. 22); «Усім громадянам гарантується повага до їх особистого сімейного життя, гідності, репутації та честі, а також правовий захист» (ст. 35).

Статтею 3 Конституції Румунії встановлено, що Румунія – правова, демократична і соціальна держава, в якій гідність людини, її права та свободи, вільний розвиток особи, справедливість і політичний плюралізм є вищими цінностями і гарантуються.

Людську гідність охороняє Восьма поправка до Конституції США 1787 року. На неї неодноразово посилався Верховний суд США, який фактично виконує й функції конституційного суду, займається конституційною юрисдикцією.

Поправка VIII до Конституції США, як і ряд інших поправок, була внесена в 1791 році. Як зазначає російський дослідник В. Власіхін, «американці тієї епохи мислили категоріями природного права і перебували у полоні уявлення про те, що права людини «природні», даровані їй богом, а не державною владою» [2, с. 277].

Про природну, боготворчу ознаку людини – її гідність говорив ще в період раннього Відродження (1486 р.) флорентійський філософ Джованні Піко Делла Мірандола, пропонуючи отцям церкви провести диспут з цього питання [3].

У справі Torp v. Dulles (1985 р.) Верховний суд США зазначив: «The basic concept underlying the Eight Amendment is nothing less that the dignity of man»; у справі Roper v. Simmons (2005 р.): «By protection even those convicted of heinours crimes, the Eight Amendment reaffirmes the duty of the government to protects the dignity of all persons»; у справі Overton v. Bazzetta (2003 р.): «It remains true that the restraints and the punishment which a criminal conviction entails do not place the citizen beyond the etical tradition that accord respect to the dignity and intrinsic worth of every individual»; у справах Hope v. Pelzer (2002 р.) та Atkins v. Va (2002 р.) суд зазначив, що людська гідність не виключає однак per se смертної кари (Gregg v. Georgia (1976 р.)). У справі Panetti v. Quarterman (2007 р.) суд з огляду на людську гідність виключив смертну кару щодо психічно хворих осіб, а також малолітніх; у справі Thompson v. Oklahoma (1988 р.) Верховний суд США виключив смертну кару щодо 16-літніх.

Гідність людини має бути захищена і в процесі здійснення правосуддя – на етапі досудового слідства та під час судового розгляду справи особи, підозрюваної або обвинуваченої у вчиненні кримінального правопорушення. Це включає й заборону на тортури як недозволену дію. Впродовж всього кримінального переслідування, відповідно з міжнародним правом, ніхто не повинен піддаватися принижуючому людину поводженню, – зокрема, утримуватися в принизливих умовах, навіть, якщо вчинено тяжкий злочин, особа не може бути примушуваною до участі в принижуючих її гідність процесуальних діях. Принцип захисту гідності

особи відображений у ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. («Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню»), ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року та п. 1 ст. 10 цього пакту («всі особи, позбавлені свободи, мають право на гуманне поводження і повагу гідності, притаманної людській особі»), у ст. 5 Конвенції проти тортур і інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання 1984 р., Європейській конвенції по запобіганню тортурам і нелюдському або принижуючому гідність поводженню або покаранню 1987 р., Кодексі поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку 1979 р. (ст. 2).

Норми міжнародно-правових актів про захист гідності людини в процесі здійснення правосуддя знаходять відображенні і в конституціях держав. Так, Конституція Республіки Хорватія 1990 року містить, зокрема, такі положення: «Стаття 29. Нікого не може бути піддано будь-якій формі знущання або, без його згоди, медичним чи науковим дослідам. Примусову та обов'язкову працю заборонено».

«Стаття 25. Будь-яка заарештована і засуджена особа має право на гуманне поводження та повагу до своєї гідності. Особа, затримана й обвинувачена у кримінальному злочині, має право протягом найкоротшого строку, встановленого законом, постати перед судом і протягом передбаченого законом строку бути виправданою чи засудженою. Затриманий може бути випущений під заставу, щоб мати змогу захистити себе. Будь-яка особа, яку було незаконно позбавлено волі чи засуджено, має право на відшкодування збитків і публічне вибачення».

Конституція Литовської Республіки 1992 року містить положення: «Стаття 20. Свобода людини недоторканна. Ніхто не може бути підданий свавільному затриманню чи триманню під вартою. Ніхто не може бути позбавлений волі інакше як на тих підставах і відповідно до таких процедур, що встановлені законом. Затримана на місці злочину особа протягом 48 годин має бути припроваджена до суду, де в присутності затриманого вирішується питання про обґрунтованість затримання. У разі неприйняття судом постанови про арешт особи затриманий негайно звільняється.

Стаття 21. Особа людини недоторканна. Гідність людини захищається законом. Забороняється піддавати людину тортурам, завдавати каліцтва, принижувати її гідність, жорстоко поводитися з нею, а також встановлювати такі покарання. Людина без її відома і вільної згоди не може бути піддана науковим або медичним дослідам».

Конституція Російської Федерації 1993 року проголошує: «Стаття 21.

1. Гідність особи охороняється державою. Ніщо не може бути підставою для її приниження. 2. Нікого не може бути піддано тортурам, насильству, іншому жорстокому або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню. Без добровільної згоди нікого не може бути піддано медичним, науковим чи іншим дослідам».

Велике значення для розкриття змісту законодавчого закріплення та застосування принципу захисту гідності особи мають також правові позиції міжнародних судів, в тому числі Європейського суду з прав людини [4, с. 166-207].

Принципи захисту гідності особи застосовуються не тільки під час провадження у кримінальній справі та слухання справи в суді,а також під час відбування покарання засудженою особою. У рішенні Європейського суду з прав людини у справі Данкевіч проти України від 29 квітня 2003 р. зазначено, що суд мав багаторазову нагоду стверджувати, що стаття 3 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини говорить про одну з найфундаментальніших цінностей демократичного суспільства. Вона забороняє в категоріях абсолютних тортури або нелюдське чи принижуюче поводження або покарання, незалежно від обставин та поводження жертви… Згідно з спостереженнями Європейського комітету проти катувань, що стосується піддання подібним умовам в'язнів, які очікують на виконання смертної кари в Україні, суд вважає, що позбавлення скаржника свободи в шкідливих умовах… становило принизливе поводження, що порушує статтю 3 Конвенції. Суд стверджує далі, що ситуацію скаржника погіршував факт, що в цілому тому періоді був він засуджений до кари смерті, хоча… під час засудження скаржника, а також управомочнення його вироку уже існував мораторій щодо кари смерті… Суд визнає, що умови позбавлення свободи, які скаржник терпів особливо до травня 1998 року, мусили потягти у нього значне терпіння психічне, понижуюче його людську гідність».

«Гідність – 1. Сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості. 2. Усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку» [5, с. 180].

Президент Генеральної конференції ЮНЕСКО Каталін Бодженай зазначає: «Цей форум покликаний утверджувати цінність людської гідності, блага людини, її добробут і комфорт» [6, с. 240].

Жан-Жак Руссо вважав невід'ємною рисою людини її свободу і зазначав: «відмовитися від свободи – значить відмовитися від своєї людської гідності, від прав людини, навіть від обов'язків… такий підхід несумісний з людською природою [7, с. 91].

На думку О.В. Грищука, «свобода є однією…з ключових, фундаментальних цінностей, які випливають із самої сутності людини – людської гідності і, таким

чином, знаходять свій вираз у духовному соціумі, його культурі, а отже, і в праві» [8, с. 145].

П.Л. Фріс на підставі аналізу Конституції України доходить висновку, що до кола принципів, які визначають політику у сфері боротьби зі злочинністю, треба віднести і «принцип поваги до гідності людини» [9, с. 70].

В багатьох кримінальних кодексах захист свободи, честі та гідності чи репутації передбачений у нормах одного структурного підрозділу (розділу чи глави). Зокрема, норми, що передбачають відповідальність за злочин проти свободи, честі та гідності, передбачені в кримінальних кодексах Республіки Узбекистан 1995 року (глава VI), Російської Федерації 1996 р. (глава 17), Киргизької Республіки 1997 р. (глава17), Республіки Таджикистан 1998 р. (глава 17), Республіки Білорусь 1999 р. (глава 22), Республіки Молдова 2002 р. (глава III Особливої частини), Республіки Вірменія 2003 р. (глава 17), Республіки Угорщина 1987 р. (глава XII «Злочини проти свободи та людської гідності», в якій передбачені, зокрема, норми про відповідальність за наклеп (секція 180), дифамацію (секція 179) та непоштивість (секція 181), в Кримінальному законі Словацької Республіки 2005 р. (друга глава «Кримінальні діяння проти свободи і людської гідності» Особливої частини (§§ 179 – 2003).

Російський дослідник І.Я. Козаченко, коментуючи ст. 129 КК Російської Федерації, пише: «Коментований злочин посягає на честь і гідність, а також на репутацію людини в об'єктивному смислі, тобто підриває оцінку названих якостей потерпілого в очах оточуючих …Честь – це суспільна оцінка особи з моральної позиції, притаманних в ідеалі членам суспільства.

Мірилом цієї оцінки є поведінка самої людини, її ставлення до соціальних і духовних цінностей, суспільства, оточуючих. Гідність – це внутрішня самооцінка якостей, світогляду, своєї ролі в суспільстві.

Репутація людини з моральної позиції визначає статус («реноме») людини в суспільстві. Вона включає уявлення інших людей про неї як про особу. Підірвати репутацію – значить змінити думку людей про конкретну людину в гірший бік. Всі три вказані моральні категорії (честь, гідність, репутація) взаємопов'язані» [10, с. 360-361].

Подібно визначають честь і гідність А.В. Барков [11, с. 408-409], Ю. Красіков [12, с. 310].

Кримінальний кодекс Таїланду 1955 р. містить розділ XI «Злочин проти свободи та репутації, що включає главу 3 «Злочини, пов'язані з наклепом» (ст. ст. 326-333).

© Яценко С.С.

У кримінальних кодексах держав, які утворилися на території колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії, є глави, норми яких передбачають відповідальність за посягання на честь, гідність та репутацію. Так, у Кримінальному законі (Kazneni Zakon) Республіки Хорватія 1997 р. є глава XV «Кримінальні злочини проти честі та репутації» (ст. ст. 199-205), у якій передбачена відповідальність за образу (ст. 199), ушкодження репутації (ст. ст. 200, 201), обмову у вчиненні злочину (ст. ст. 202, 203), у КК Республіки Македонія (Criminal Code of Macedonia) 1996 р. – глава 19 «Злочини проти честі та репутації» (ст. ст. 172 – 185) містить норми про відповідальність за дифамацію (ст. 172), образу (ст. 173), ображання репутації Республіки Македонія (ст. 178), ображання репутації суду (ст. 180), ображання репутації іншої держави (ст. 181), ображання репутації міжнародної організації (ст. 182).

Кримінальний закон (Кривични законик) Республіки Сербія 2005 р. містить главу 17 «Злочини проти честі та репутації (ст. ст. 170-186), де передбачена відповідальність за образу (ст. 170), наклеп (ст. 171), ушкодження репутації Сербії (ст. 173), ушкодження репутації у зв'язку з расовою, релігійною, національною або іншою приналежністю (ст. 174), ушкодження репутації іноземної держави або міжнародної організації (ст. 175).

Коментуючи зміст норм глави 17 Кримінального закону своєї країни, Зоран Стояновіч пише, що груповий захищуваний об'єкт від цих кримінальних діянь є честь і репутація – одне з основних прав людини – право на людську гідність та повагу до особистості. Репутація є поняттям, що складається з понятійних частин, репутація є частина, котра у своїй середині характеризується своєю поведінкою та цінностями і тому виправдано ставиться на той самий рівень, що й честь. Внутрішня частина є суб'єктивне ставлення індивідуума до власної якості, в той час як зовнішнє його визнання – від суспільного середовища, тобто думки інших про якості індивідуума. Проблема, як уявляється у зв'язку з цим поділом, є та, що внутрішня і зовнішня частини є часто в конкретному випадку не співпадаючими, отже ставить питання, чому надавати кримінально-правовий захист. Кримінальному праву не потрібно охороняти ні винадавати самому собі, а право людини на честь, тобто її право на повагу до її особи [13, с. 415-416].

Про відповідальність за посягання на репутацію говорить кримінальне законодавство деяких інших країн. Наприклад, КК Республіки Корея 1953 р. містить главу XXXIII «Злочини проти репутації» (ст. ст. 307 – 312); КК Фінляндії 1889 р. (з наступними змінами) (The Penal Code of Finland, 2004) має главу 24 «Злочини проти прайвесі, публічного спокою або особистої репутації», де в секції 8 передбачено караність посягання на особисту репутацію.

© Яценко С.С.

Гідність як об'єкт кримінально-правової охорони фігурує в КК Аргентини 1921 р. Частина друга цього кодексу «Про злочин» містить розділ II «Злочини проти гідності» (ст. ст. 109 – 117), де у ст. 109 йдеться про наклеп та дискримінацію; КК Іспанії 1995 р. містить розділ XI «Злочини проти гідності особи», що включає три глави; I «Наклеп (ст. ст. 206 – 208), II «Образа» (ст. ст. 209 – 211), III «Загальні положення» (ст. ст. 212 – 217); КК Румунії, 2004 р. (Codul Penal 2004) в Особливій частині містить главу VIII «Проступки проти гідності» (ст. ст. 225-226). Ст. 225 передбачає відповідальність за наклеп, а в ст. 226 йдеться про доведення істинності, інакше добросовісність відомостей; КК Бельгії – 1867 р. у розділі VIII, главі V «Про замахи на честь або гідність», передбачає караність наклепу (ст. 443), злісного розголошення (ст. 449); КК Нідерландів 1886 р. у розділі «Дифамація» передбачає караність зганьблюючого обвинувачення, (ст. 268), а у розділі XX «Фізична образа» - караність таких дій (ст. ст. 300 – 306); Загально-цивільний кримінальний кодекс Норвегії 1902 р. має главу 23 «Злочини проти честі та гідності» (§§ 246 – 254).

Складну структуру підрозділів, у яких ідеться про захист прав, має КК Франції 1992 р. У його книзі другій «Про злочини та проступки проти особи» є розділ II «Про посягання на людську особу», де є глава V «Про посягання на гідність людини», яка має, зокрема, відділи I «Про дискримінації» (ст. ст. 225-1 – 225-4), IV «Про посягання на повагу померлого» (ст. ст. 225-17 – 225-19), глава VI «Про посягання на особу» має, зокрема, відділи I «Про посягання на приватне життя» (ст. ст. 226-1 – 226-7), II «Про посягання на зображення особи» (ст. ст. 226-8 – 228-9), III «Про неправдивий донос» (ст. ст. 226-10 – 226-12), IV «Про посягання на таємницю» (ст. ст. 226-13 – 226-24).

У ст. 225-1 говориться: «Дискримінацію утворює будь-яке розрізнення, проведене між фізичними особами через їх походження, стать, сімейне становище, стан здоров'я, фізичні вади, звичаї, політичні переконання, професійну діяльність, реальну або гадану належність чи неналежність до певної етнічної групи, раси або релігії.

Дискримінацію також утворює будь-яке розрізнення, проведене між юридичними особами через походження, стать, сімейне становище, стан здоров'я, фізичні вади, звичаї, політичні переконання, професійну діяльність, реальну або гадану належність чи неналежність до певної етнічної групи, нації, раси або релігії всіх або певної етнічної групи, нації, раси або релігії всіх або деяких членів цих юридичних осіб».

КК Швеції 1962 р. містить главу 5 «Про дифамації» (ст. ст. 1 – 5), де передбачена відповідальність за дифамацію (ч. 1 ст. 1 гласить: «Особа, яка вказує на кого-небудь як на злочинця або як на особу, яка веде непорядний спосіб життя, або

іншим способом поширює інформацію, спрямовану викликати неповагу інших осіб, повинна бути засуджена за дифамацію»…), образливу поведінку (ч. 1 ст. 3 гласить: «Особа, яка вживає стосовно іншої особи образливі епітети або вживає обвинувачення, або допускає ганебну поведінку щодо неї, повинна бути засуджена, якщо діяння не є караним відповідно до статей 1 або 2, за образливу поведінку…»), дифамація померлого (ст. 4 гласить: «Дифамація стосовно померлого повинна тягти покарання у відповідності зі статтями 1 або 2, якщо діяння є злочином для осіб, що залишаються живими, або, якщо беручи до уваги тривалість часу, що сплинув з моменту кончини померлого та інших обставин, дію можна розглядати як порушення спокою, який належить покійному»).

КК Іраку 1969 р. (The Penal code with amendments. Third edition) в частині третій містить главу другу «Злочини, що стосуються свободи індивідуума та позбавлення такої свободи», де є секція четверта, у якій ідеться про караність дифамації, образи та розголошення конфіденційної інформації (§§ 433 – 438). Тут говориться: «§ 433(1). Дифамацією є публічне обвинувачення іншого стосовно подробиць матеріалу, якщо б такий був правдою, виставляв таку особу до покарання чи викликав зневагу суспільства», секція третя має назву «Опоганення могили або померлого, шкода поховальній процесії або церемоніалу» (§§ 373 (i), 374 (i), 375) глави восьмої «Соціальні злочини».

КК ФРН 1871 р. (з наступними змінами) містить розділ чотирнадцятий «Образа» (§§ 185-200), де передбачена відповідальність за образу (§ 185), лихослів'я (§ 186), наклеп (§ 187), опорочення пам'яті померлого (§ 189).

§ 187 КК ФРН «Наклеп» передбачає: «Хто навмисно стосовно іншої особи повідомляє або поширює завідомо неправдивий факт, котрий порочить цю особу або принижує її перед громадськістю або загрожує її кредитоспроможності, карається позбавленням свободи на строк до двох років або грошовим штрафом та, якщо діяння вчинено в публічному виступі, на зібранні або шляхом розповсюдження письмових матеріалів (§ 11 абз. 3), карається позбавленням свободи на строк до п'яти років або грошовим утриманням».

Доктор юридичних наук, професор Гельмут Фрістер пише: «Для того, щоб запобігти спробам здійснити тиск на депутатів та протидіяти такому явищу, як самоцензура, довелось визнати неможливим порушення кримінальної справи у зв'язку з поведінкою депутата в стінах парламенту. Виняток передбачено законом тільки для наклепницької образи в трактуванні норми § 187 STGB, тобто завідомо неправдивих образливих тверджень (ст.46 I GG, речення 3; § 36 I STGB, 2-е речення)» [14, с. 386].

КК Австрії 1974 р. має четвертий розділ «Злочинні діяння проти честі» (§§ 11-17), де передбачена караність наклепу (§ 11) та образи (§ 115).

КК Сан-Марино 1974 р. у книзі другій – у розділі I «Злочини проти особи» має главу III «Злочини проти честі» (ст. ст. 183-185), де передбачена відповідальність за наклеп (ст. 183), образу (ст. 184) та наклепницький пасквіль (ст. 185).

КК Швейцарії 1937 р. у книзі другій… має розділ III «Злочинні діяння проти честі та в царині таємної та приватної сфери», за нормами якого караються наклеп (ст. 173) завідомий наклеп (ст. 174), наклеп або завідомий наклеп на померлого (або оголошеного безвісти відсутнім (ст. 17), образу (ст. 177).

Переглянутий Кримінальний кодекс Філіппін 1930 (Revised Penal Code of the Philippin». Act №3815) у книзі другій «Злочини та покарання» містить розділ тринадцятий «Злочини проти честі» (ст. ст. 353 – 363), де глава перша «Зведення наклепу». Цей злочин у ст. 353 визначається так: «Зведений наклеп є публічне злісне приписування злочину або вади чи дефекту, дійсного або гаданого чи якої-небудь умови, статусу чи обставини, що мають тенденцію спричинити упущення, безчестя, дискредитацію, зневагу чи заплямувати пам'ять того, хто помер».

Кримінальний закон (Trestný zákon) Словацької Республіки 2005 р. в Особливій частині містить другу главу «Злочинні діяння проти свободи та людської гідності» (§§ 179-203), другий відділ якої «Злочинні діяння проти людської гідності» містить норми про караність зґвалтування (§ 199), сексуального насильства (§200), сексуального зловживання (§ 201), інших способів сексуального зловживання щодо особи, молодшої сімнадцяти років (§ 202), статевого зв’язку між родичами (§ 203).

Кримінальний закон (Zákon trestni zákonik) Чеської Республіки 2009 р. в Особливій частині містить главу III «Злочинні діяння проти людської гідності в сексуальній сфері (§§ 185-193): зґвалтування (§ 185), сексуальний тиск (§ 186), статеве зловживання (§ 187), статевий зв'язок між родичами (§ 188), звідництво (§ 189), проституція, що загрожує моральному вихованню (§ 190), проституція, що загрожує розвитку дітей (§ 191), розповсюдження порнографії (§ 192), виготовлення та інше маніпулювання з дитячою порнографією (§ 193).

Кримінальний кодекс (Kodeks karny) Республіки Польща 1997 р. містить главу XXXII «Злочини проти честі та тілесної недоторканності (ст. ст. 212 – 217).

Ст. 212 «Обмова» говорить: «Хто пропонує іншій особі, групі осіб, установі, юридичній особі або організаційній одиниці без утворення юридичної особи таку поведінку або властивість, які можуть принизити їх в очах громадської думки або привести до втрати довіри, необхідної для обійманої посади, здійснюваної професії або роду діяльності, підлягають…».

© Яценко С.С.

Ст. 216 «Образа» у § 1 говорить: «Хто ображає іншу людину у її присутності або хоча б і за її відсутності, але публічно або з наміром, щоб про образу стало відомо іншій особі, …підлягає...».

В польській літературі вказується, що в питанні честі як предмета кримінально-правової охорони на ґрунті регуляції статей 212 – 216 КК співіснують два чинники – об'єктивний і суб'єктивний. Щодо першого – (честь зовнішня) йдеться про позитивне уявлення про чесноти конкретної особи, яке надається їй в оперті на критерії суспільні, через середовище, в якому вона функціонує. У цьому значенні честі індивідуум тішиться у суспільстві. Честь внутрішня (гідність особиста) відноситься до внутрішнього переконання, яке людина має про власну особу. Йдеться про почуття власної вартості, яке посідає кожна особа. Приймається, що предметом кримінально-правової охорони злочину обмова є так звана честь зовнішня, а гідність особиста становить предмет охорони злочину образа [15, с. 51; 16, с. 245-246; 17, с. 243-244].

Не існує нормативного визначення поняття честі. В словнику йдеться про велику повагу, поводження, культ; поклоніння… гонор, добре ім'я, особисту гідність [18, с. 112].

Суд найвищий (Верховний) Республіки Польща в постанові від 14 жовтня 2010 р. вказав, що «обмова тільки тоді підлягає кримінальній відповідальності, коли пов'язується з ним можливість настання шкоди моральної для потерпілого у формі зниження або наражання на втрату поваги… Припис ст. 212 § 1 КК говорить не про зниження взагалі… але про зниження в опінії публічній, що означає, що йдеться не тільки про травмування особистих відчуттів потерпілої особи, але про те, як особа буде трактована… широким, невизначеним колом осіб. Каральною є, отже, така обмова, яка може вести до приниження… цієї особи в опінії інших осіб, викликати, що інші особи будуть вважати потерпілого за особу принижену..»

У Кримінальному кодексі Італії 1930 р. є розділ XII «Про злочини проти особи», в якому міститься глава II «Про злочини проти честі» (Dei delitte contre lonore – ст. ст. 594, 595, 596, 596bis, 597, 598, 599), де передбачена відповідальність за образу (inginria), плямування (diffamazione), тобто плямування репутації.

Як видно з законодавства та правової літератури, потерпілим від наклепу, образи, ушкодження репутації, дискредитації, дифамації та інших способів посягання на гідність, честь чи репутацію може бути як фізична, так і юридична особа (чи об'єднання осіб без статусу юридичної особи).

В той же час питання про те, чи користується кримінально-правовим захистом своєї гідності померла людина, є спірним. Російський дослідник І.Я. Козаченко пише

щодо злочину, передбаченого ст. 129 «Наклеп» КК РФ, що «потерпілим від наклепу може бути будь-яка особа, включаючи… живих або померлих людей» [10, с. 361].

У польській правовій літературі практично одностайною є думка, що цей захист стосується лише живої людини. Так, А. Золль пише: «Мовлення про гідність кожної дійсно історичної людини означає, що «ця властивість відноситься до людини живої. Жива людина є носієм своєї гідності. Гідністю людини обдарований кожен, а отже й найгірший злочинець» [19, с. 18; 20, с. 281][150].

Аналізуючи поняття «людина» в польському кримінальному праві, К. В'як пише: «Настання смерті визначає граничну межу для обов'язку кримінально-правової охорони життя людини, від цього моменту не виступає вже благом, охоронюваним в розділі XIX (це злочин проти життя та здоров'я – С. Я.). однак смерть біологічна не є кінцем «суспільного існування людського індивідуума» [24].

З гідності, що слугує людині, виникає повага, честь до останків людини та місця поховання [25, с. 1199; 26].

К. В'як зазначає: «Тому також з настанням мозкової смерті надалі охороні підлягає мертве тіло, що може бути предметом виконавчого діяння забезпечення мертвого тіла (ст. 262 КК)» [27, с. 1350].

Якщо розділ XXVII «Злочини проти честі та тілесної недоторканності» містить норми про відповідальність за посягання на честь людини – обмову (ст. 212) та образу (ст. 216), то ст. 262 (§1 Хто зневажає мертве тіло, людські останки або місце спочинку померлого, підлягає… §2 Хто грабує труп, місце спочинку померлого, підлягає покаранню…») міститься в розділі XXXII «Злочини проти публічного порядку».

Подібні норми сформульовані в кримінальному законодавстві багатьох держав: в Кримінальному законі Республіки Угорщина 1987 р. – у главі «Злочини проти свободи та людської гідності», Кримінальному законі Республіки Сербія 2005р., де у ст. 177, ч. 2, йдеться про переслідування за злочини, передбачені в статтях 170-172, якщо вони вчинені проти померлих; КК Іраку 1969 р., де в § 433 захищається могила, поховальна процесія чи церемоніал – у секції «Злочини щодо місця відправлення культу і місць поховання; КК Японії 1907 р. в главі 24 «Злочини щодо місць поховання» містить норми про відповідальність за відкриття могили з наругою над трупом (ст. 191); КК ФРН 1871 р. (з наступними змінами) в розділі чотирнадцятому «Образа» містить окрему норму § 189 «Опорочення пам'яті померлого»; КК Республіки Корея 1953 р. в главі XXXIII «Злочини проти репутації» містить ст. 308

150 Див. також інші джерела [21, с. 102; 22, с. 117; 23, с. 580].

«Розголошення опорочуючих відомостей про померлого»; КК Таїланду 1955 р. в розділі XI «Злочини проти свободи і репутації» - ст. 327 «Про шкоду репутації покійника»; КК Австрії 1974 р. у сьомому розділі «Злочинні діяння проти релігійного спокою та спокою померлого» у § 188 – 191 передбачає відповідальність за ці злочинні діяння, зокрема за наругу над могилою (§ 190), перешкоджання поховальному обряду (§ 191); КК Бельгії 1867 р. у главі V «Про замахи на честь або гідність особи міститься ст. 453 «Особлива постанова», у якій передбачається караність порушення могили або надгробних споруд; КК КНДР 1987 р. (The Criminal Law of the Democratic Peopl's Republic of Korea, 1992) у главі 7 «Злочинні порушення порядку суспільного колективного життя (ст. ст. 131-140) має ст. 139, де сказано: «Особа, яка руйнує або пошкоджує могили, буде направлена…»); КК Туркменістану 1997 р. у главі 20 «Злочини проти неповнолітнього, сім'ї та моралі» містить ст. 165 «Напруга над могилою»; КК Республіки Вірменія 2003р. у главі 25 «Злочини проти громадського порядку та моралі має ст. 265 «Наруга над тілом померлого або місцем поховання», КК Франції 1992 р. має розділ IV «Про посягання на повагу до померлого» (ст. ст. 225-17 – 225-18).

В Пенітенціарному кодексі Республіки Естонія 2000 р. є глава 9 «Винні діяння проти померлих» (ст. 148 «Наруга над трупом», ст. 149 «Осквернення пам'яті померлого», ст. 150 «Незаконне вилучення пересадочного матеріалу у трупа»).

В КК України є розділ III Особливої частини «Злочини проти волі, честі та гідності особи» (ст. ст. 146-156), але в ньому відсутні норми про захист честі та гідності людини. У розділі V «Злочини проти виборчих, трудових та інших прав і свобод людини та громадянина» є ст. 178 «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків», ст. 179 «Незаконне утримування, осквернення, знищення релігійних святинь», ст. 180 «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду». Лише у розділі XII «Злочини проти громадського порядку та моральності» (ст. ст. 293 – 304) міститься ст. 297 «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого».

Я.Г. Лизогуб писав, що, на жаль, у розділі III чинного КК України «не названо жодного злочину проти честі та гідності» [28, с. 35].

Говорячи про вихідні положення підготовки КК України, Ю.В. Баулін зазначав: «Окремими статтями проекту КК встановлена відповідальність за порушення проголошених Конституцією прав людини й громадянина, зокрема права людини на життя (ст. 27), повагу до гідності тощо… Порушення всіх цих та інших прав людини, проголошених Конституцією, визнається злочинами (відповідно вбивство, образа, наклеп)» [29, с. 644].

© Яценко С.С.

Російський дослідник В.С. Комісаров пише: «Викликає серйозні сумніви обґрунтованість повної декриміналізації образи та наклепу (до речі, знову відновлених в КК 28 липня 2012 р») [30, с. 22].

Сербський професор Зоран Стояновіч перед аналізом змісту статей глави 17 «Кримінальні злочини проти честі та репутації» Кримінального закону Республіки Сербія 2005 р. пише, що груповий захищуваний об'єкт цих кримінальних злочинів є честь і репутація. Мова йде про одне з основних прав людини, право на людську гідність і повагу до її особи. Кримінально-правовий захист є у цій царині потрібним. Його не може замінити цивільно-правовий захист як єдиний інший спосіб надання захисту цим цінностям.

Ще менше можна уявити стихійний і неформальний громадський механізм, який у собі приховує небезпеку, до якої-небудь форми приватної реакції, що притаманний деяким минулим часам, коли кримінальне право виникало. Не дивлячись на те, що для кримінальних злочинів, котрі в сучасному кримінальному законодавстві не заборонені суворими покараннями, що звично розуміється під малозначною злочинністю, їх значення окремо взятих, і суспільство до цього часу переповнене дискусіями про декриміналізацію, були висунуті аргументи, котрі йшли б на користь відмови від кримінально-правового втручання в цю царину, відбулася з приводу проекту Кримінального закону, одна відома міжнародна організація висловилась за декриміналізацію цих кримінальних злочинів з аргументом, що вони загрожують свободі засобів масової інформації, і потім постало ніби компромісне рішення через поправку в скупщинській процедурі виконання, депеналізація біля кримінальних злочинів «наклеп» і «образа». Спеціальних кримінально-політичних підстав для декриміналізації та депеналізації цих кримінальних злочинів немає і залишається негатив, яким є мотиви таких відступів [13, с. 415-416].

Українські автори Є.В. Фесенко та А.А. Стрижевська, відзначаючи відхилення Верховною Радою України законопроекту про кримінальну відповідальність за образу та наклеп, зазначають, що це мало місце «головним чином через побоювання громадськості можливих зловживань і обмежень права на свободу слова. На нашу думку, зважений підхід законодавця до таких важливих питань є виправданим. До того ж честь і гідність особи можуть бути захищені в порядку цивільного судочинства» [9, с. 364].

Основний закон ФРН (ст.1 (1)) проголошує вищою метою держави захист людської гідності. «…Тому кримінальне законодавство зобов'язане дотримуватись цього принципу вже в силу його конституційності» [14, с. 46].

Зазначимо, що питанню співвідношення кримінально-правового захисту згаданих цінностей та права людини на гідність і права на свободу слова, критики, у польській правовій літературі приділяється серйозна увага [31; 32].

Російський професор Н. Єгорова пише: «Законодавець цілком підставно віддав перевагу доводам прибічників існування складу наклепу в кримінальному праві Росії.

Основним аргументом на користь декриміналізації даних діянь (причому не лише в Росії) були проблеми доказування факту усвідомлення особою неправдивості поширюваних відомостей, а також використання кримінально-правової заборони наклепу для обмеження свободи слова в засобах масової інформації (Див., напр.,: Шевченко Т. Обзор уголовного законодательства в области диффамации: опыт Украины в области декриминализации клеветы и оскорбления (материалы «круглого стола» и семинара). – Алматы, 2010. – С. 35).

Подібні аргументи, на мій погляд, безпідставні. Проведене автором даної статті вибіркове вивчення судових актів по кримінальних справах про наклеп (приблизно 100 судових актів по кримінальних справах про наклеп, передбачений ст. 129 КК [в ред. федеральних законів від 8.12.2003 р., від 6.05.2010 р, від. 7.03.2011 р., винесених судами Федерації в 2010 – 2011 рр. – С.Я.] показало, що незадовго до декриміналізації наклепу правозастосовна практика послідовно дотримувалась аксіоми про можливість вчинення розглядуваних злочинів тільки з прямим умислом. Обвинувальні вироки по ст.ст. 129 і 298 КК були рідкістю (при цьому жоден обвинувальний вирок із числа тих, з якими мені довелось ознайомитись, не був винесений стосовно журналіста). Однак це ніяким чином не характеризувало статті про наклеп як якусь надмірність в підсистемі забороняючих кримінально-правових» [33].

У кримінальному законодавстві ряду країн містяться норми про можливість доведення правдивості відомостей, що «усуває» відповідальність їх автора за наклеп. Так, у ст. 213 КК Республіки Польща йдеться про «виключення безправності щодо обмови за дозволену критику». Ст. 225 КК Румунії передбачає відповідальність за наклеп, а в ст. 226 говориться про доведення істинності наведених відомостей. Частина 1 ст. 330 КК Таїланду гласить: «У справі про наклеп, якщо особа, обвинувачувана в наклепі, може довести, що зроблена нею заява є правдою, вона не повинна бути покарана». Ст. 176 Кримінального закону Республіки Сербія вказує, що не підлягає покаранню за ушкодження репутації, передбаченого в статтях 173 – 174, якщо особа доведе, зокрема, істинність свого твердження. Ст. 208 КК Іспанії 1995 р. гласить: «Винуватий у наклепі звільняється від покарання, якщо злочин, у вчиненні якого він обвинуватив потерпілого, дійсно був ним вчинений». Секція 182 КК

Філіппін говорить, що особа не буде покарана, якщо злочин, передбачений секціями 179-181, є правдою.

Професор Павло Семенович Матишевський, шанований студентами та викладачами юридичного факультету Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, Учитель, переконливо писав: «Людина як самостійна і найвища цінність не може бути зведена до носія суспільних відносин. Вона має природне, невід'ємне і невідчужуване право на життя, честь і гідність» [34, с. 68].

В опублікованій у 2005 р. праці «Новий Кримінальний кодекс України в контексті сучасної кримінально-правової думки» В.Я. Тацій, В.В. Сташис, Ю.В. Баулін писали: «Запропонована в новому КК система Особливої частини відобразила не тільки нові теоретичні досягнення з питань її побудови, а й головним чином систему суспільних відносин і соціальних цінностей, що склалися в Україні в перші десять років її становлення як незалежної, демократичної держави, які і підлягають кримінально-правовій охороні» [29, с. 757].

В літературі висловлюються пропозиції про реформування чинного чи прийняття нового КК України [35, с.150].

Є. Фесенко пише, що методологічною основою при цьому може слугувати концепція, відповідно до якої об'єкт злочину розглядається як ціннісна категорія [36, с. 113].

Л.М. Демидова зазначає: «Положення та приписи КК є відображенням ставлення суспільства та держави до охорони найважливіших соціальних цінностей» [37, 120].

Детально розглядає проблему цінностей у кримінальному праві польська дослідниця Аліція Гжеськов'як [38], використовуючи при цьому й праці італійських вчених [39-43] та вчених інших країн.

Т.В. Варфоломєєва слушно вказує: «Конституція України проголосила права людини як найвищі соціальні цінності, невідчужуваними і непорушними. Серед них, поряд з правом на життя, центральне місце посідають право на повагу до її гідності (28) та право на свободу і особисту недоторканність (ст. 29). Зазначені в заголовку розділу III права, які захищає закон, належать до категорії невідчужуваних природних прав людини, а тому їх злочинне порушення повинно розцінюватися як посягання на першооснову людського суспільства, що утворюється, існує і розвивається саме як сукупність окремих людей – носіїв даних їм незалежно ні від кого, природних прав» [44, с. 348].

Однак доводиться констатувати, що в чинному КК України відсутні норми, які б передбачали відповідальність за посягання на гідність та образу фізичних осіб за їх життя. Серед держав, які утворились на пострадянському просторі, крім України, це

стосується також Естонської Республіки. В Пенітенціарному кодексі цієї країни, прийнятому в 2000 р., такі норми відсутні.

В Конституції України сказано: «Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя».

Стаття 28 Конституції України говорить: «Кожен має право на повагу до його гідності.

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідам».

При формулюванні законодавчих положень про кримінально-правовий захист гідності людини мають бути дотримані наведені конституційні приписи про право людини на повагу до її гідності і в той же час право на свободу думки і слова – без посягання на репутацію або права інших людей.

Ніхто не ставить під сумнів необхідність правового захисту гідності людини, але цей захист має бути належним. Найвища соціальна цінність, якою є гідність людини, заслуговує і на кримінально-правовий захист.

Законом України від 16 січня 2014 року «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» КК України був доповнений ст.151^1 «Наклеп»:

«1. Наклеп, тобто умисне поширення завідомо недостовірних відомостей, що ганьблять честь і гідність особи, –

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року.

2. Наклеп у творі, що публічно демонструється, в засобах масової інформації або в мережі інтернет, а так само вчинений особою, раніше судимою за наклеп, –

карається штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року.

3. Наклеп, поєднаний з обвинуваченням у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, –

карається виправними роботами на строк від одного до двох років або обмеженням волі на строк до двох років.».

Цей закон визнаний таким, що втратив чинність, Законом від 29 січня 2014 року «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України», прийнятим в апогеї суспільно-політичної кризи в нашій державі – на шляху пошуку компромісу для подолання кризи.

Думаю, що все раніше викладене у цій статті дає підстави для виправлення становища стосовно КК України, що можна зробити шляхом передбачення в розділі III його Особливої частини норм про відповідальність за наклеп та образу. При цьому, очевидно, не зайвим буде передбачити припис, що в разі встановлення правдивості інформації, що опорочує іншу особу (групу осіб), її автор чи розповсюджувач не повинен притягуватись до кримінальної відповідальності за наклеп.

Використані джерела:

1. K. Complak. O prawidłowe pojmowanie godności osoby ludskiej w RP / K. Complak // Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP / red. B.Banaszak, A.Preisner. – Warszawa, 2002. – S. 63-79.

2. Власихин В.А. Конституция США. Политико-правовой комментарий / Власихин В.А., Мишин А.А. - М.: Международные отношения, 1985. - 336 с.

3. Джованні Піко Делла Мірандола. Промова про гідність людини / Джованні Піко Делла Мірандола // Всесвіт. – 2013. – № 11 – 12. – С.38 – 63.

4. Оганесян В. Принципы уголовного правосудия в международном праве. Эволюция и особенности имплементации / В. Оганесян. – М.: Notabene. 2012 – 328 с.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Упоряд. і головн. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун». 2001. – 464 с.

6. Дроздовський Д. "Діалог. Повага. Гідність" - концепції розвитку людства на II Міжнародному гуманітарному форумі в Баку / Д. Дроздовський // Всесвіт. - 2013. - № 1/2. - С. 237-242.

7. Капицын. В.М. Права человека и механизмы их защиты / В.П. Капицын. – М.: ИКФ «ЭКМОС», 2003 – 288 с.

8. Грищук О.В. Людська гідність у праві і філософські проблеми / Грищук О.В.. – К.: Атіка, 2007. – 464 с.

9. Правова доктрина України.: у 5 т. – Т. 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. акад. Ю.П. Битяка. – Х.: Право, 2013. – 728 с.

© Яценко С.С.

10. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации с постатейными материалами и судебной практикой / под общ. ред. С.И. Никулина. – М.: Менеджер; Юрайт, 2001. – 748 с.

11. Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / под ред. А.В. Баркова, В.М. Хомича. - 2-е изд. с изм. и доп. – Минск: ГИУТС БГУ, 2010. – 1063 с.

12. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под общ. ред. В.М. Лебедева. – 4-е изд., перераб. и доп.: - М.: Норма, 2005. – 912 с.

13. Зоран Стојановић. Коментар Кривичног законика / Зоран Стојановић. – 1 изд. – Белград: Службени гласник, 2006. – 874 с.

14. Фристер Гельмут. Уголовное право Германии. Общая часть / Гельмут Фристер; пер. с нем.; под. ред. М. Кудратова. - 5-е изд. – М.: Инфотропик Медиа, 2013. – С.386.

15. Surkont M. Cześc i godnośt osobista jako przedmioty ochrony prawnokarnej / M. Surkont // Nowe prawo. – 1980. - № 4. – S. 24-53.

16. B. Kunicka-Michalska. Pzrestepstwa przeciwko wolności, wolności sucmienia I wyznania wolności seksualnej i obycązajnosci oraz nawiązka / B. Kunicka-Michalska, J. Wojcechowska. – Warszawa, 2001. –316 s.

17. Kodeks karny. Komentarz / red. O. Gurniok. - Warszawa, 2006. –431 s.

18. Slownik języka polskiego / red. E. Sobol. – Warszawa: PWN, 2005. – 789 s.

19. Zoll A. Dostęp do informacji prawnej jako prawo obywatelskie / A. Zoll // Informacja prawna a prawa obywatela. Konferencja z okazji XXXV-lecia informatyki prawniczej w Polsce i XV-lecia Systemu Informacji Prawnej LEX (Gdańsk, 19-20 czerwca 2006) // red. K. Grajewski, J. Warylewski. – Wwa: Wolters Kluwer, 2006. – s. 15-22.

20. Zoll A. Godność czlowieka jako żródlo wolnosci i praw / A. Zoll // Hominum causa omne ius constitutom est. Księga jubileszowa czci Profesor Alicji Grześkowiak // red. A. Dembiński, M. Gałązka, K.Wiak. Lublin, 2006. – S. 279-286.

21. Ch. Grabenwarter. Ewropäische Menscherechkeitskovention / Ch. Grabenwarter. – München, Baden, 2008.

22. L. Bosek. Prawo podstawowe do godności ludzkiej w Konstytucji RP / Bosek L. // Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla / P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel (red.). – Tom I. Warszawa, 2012. – 79-117.

23. Kodeks karny. Komentarz / pod redakiją Tadeusza Bojarskego. – Warszawa: Lexis Nexis, 2013. – 1064 s.

24. Opinia w sprawie skutków prawnych. Wprowadzenia do Konstytucji RP – Zmiany w treśći art. 30 oraz art.38. Kraków, 13 lutego 2007 r. / W. Wróbel // Konstytucijna

formula ochrony życia, druk sejmowy. - № 993. – Biura Analiz Sejmowych, marzec 2007. – S. 100.

25. Kodeks karny. Cześć ogólna // red. A.Zoll. – T. II. – Kraków, 2006. – 769 s.

26. R.A. Stefański. Przestepstwo zniesławienia zwłok, prochów ludskich lub grobu (art. 262 KK) / R.A. Stefański // Prokuratura i Prawo. -2004. - № 10. – S. 21-22.

27. Krzysztof Wiak. Pojęcie "człowiek" w polskim prawie karnym, / Krzysztof Wiak // Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla / red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel. - T. II. – Warszawa, 2012. – s. 1337-1351.

28. Лизогуб Я.Г. Протидія торгівлі людьми: навч. посібник / Я.Г. Лизогуб , С.С. Яценко; наук. ред. С.С. Яценко. – К.: Атіка, 2005. – 240 с.

29. Баулін Ю.В. Вибрані праці / Ю.В. Баулін. – Х.: Право, 2013. – 928 с.

30. Комиссаров В.С. Тенденции развития российского уголовного законодательства: попытка системного анализа / В.С. Комиссаров // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжн. наук.-практ. конф. 10-11 жовтня 2013 р. / редкол.: В.Я.Тацій (головн.ред), В.І. Борисов (заст. головн. ред.) та ін. – Х.: Право, 2013. – С. 17-23.

31. Izabela Lewandowska-Malec. Wolność słowa a godność człowieka / Izabela Lewandowska-Malec // Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla / red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel. - T. I. – Warszawa, 2012. – S. 229 – 237;

32. Ewa Lentowska. Państwo prawa i prawo karne / Ewa Lentowska // Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla / red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel. - T. I. – Warszawa, 2012. – S. 743 – 756.

33. Егорова Н.В. Новые редакции статей о клевете / Н.В. Егорова // Современное состояние и проблемы уголовного и уголовно-процессуального права, юридической психологии. Секция «Уголовное право». Материалы Международной научно-практической конференции. Россия, г. Волгоград. 13-14 декабря 2012 г. – Волгоград, 2012 г. – С. 125-134.

34. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / П.С. Матишевський. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 352.

35. Музика А.А. Проблема кримінальної відповідальності: безпідставність встановлення чи скасування, незаконність притягнення чи звільнення, правомірність виключення / А.А. Музика // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжн. наук.-прак. конф., 10-11 жовтня 2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій (головн. ред.), В.І. Борисов (заст.головн.ред.) та ін. – Х.: Право, 2013. – С.147-153.

36. Фесенко Є.В. Перспективи реформування інституту кримінальної відповідальності / Є.В. Фесенко // Актуальні проблеми кримінальної

відповідальності: матеріали міжн. наук.-прак. конф., 10-11 жовтня 2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій (головн. ред.), В.І. Борисов (заст.головн.ред.) та ін. – с. 110-113.

37. Демидова Л.М. Проблеми кримінальної відповідальності і методологічні функції дослідження / Л.М. Демидова // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжн. наук.-прак. конф., 10-11 жовтня 2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій (головн. ред.), В.І. Борисов (заст.головн.ред.) та ін.. – С. 117-121.

38. Alicija Grześkowiak. Prawo karne wartości. Wybrane problemy / Alicija Grześkowiak // Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla / red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel. - T. II. – Warszawa, 2012. – S. 285 – 310.

39. G. Bettiol. Il problema penale. Scritti guridici / G. Bettiol. – T. II. – Padova 1966. – 504 p.

40. G. Bettiol. Deritto penale / G. Bettiol. – Padova, 1982. - 725 p.;

41. F. Antolisei. Manuale de deritto penale. Parte generale / F. Antolisei. – Milano, 2003. – 864 p.

42. G.Marini. Diritto penale come filosofia / G.Marini, G. Betiol. Napoli, 1985. – 111 p.

43. G. Findaca. Diritto penale. Parte generale / G. Findaca, E.Musco.. Bologna, 2009. – 895 p.

44. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – К.: Дакор, 2008. – 1428 с.

У статті розглядаються питання охорони гідності людини як природної і невідчужуваної трансцендентної цінності – джерела свободи та прав людини і громадянина в міжнародно-правових документах, конституціях держав світу, рішеннях конституційних судів (трибуналів) деяких країн, а також у кримінальному законодавстві багатьох держав та наводяться міркування вчених ряду країн з цього питання, висловлюються пропозиції про вдосконалення кримінального законодавства України з врахуванням законодавчого досвіду інших держав.

***Ключові слова**: гідність людини, захист прав людини,відповідальність за посягання на гідність людини.*

В статье рассматриваются вопросы охраны достоинства человека как естественной и неотъемлемой трансцендентной ценности – источника свободы и прав человека и гражданина в международно-правовых документах, конституциях стран мира, решениях конституционных судов (трибуналов) отдельных стран, а также в уголовном законодательстве многих стран и приводятся мнения ученых ряда стран по этому вопросу, высказываются предложения про

усовершенствование уголовного законодательства Украины с учетом законодательного опыта других стран.

***Ключевые слова**: достоинство человека, защита прав человека, ответственность за посягательство на достоинство человека.*

The questions of defence of dignity of individual as natural and inalienable transcendental value-source of freedom and rights of individual and citizens in international documents, constitutions of states of world, decisions of constitutional courts (tribunals) of some countries, also in criminal legislation of much countries and lead considerations of scientists of some countries on the questions, as far of proposals about improvement of criminal legislation of Ukraine is consent with account legislative experience other countries in this article.

***Key words**: dignity of human being, defence of rights of human being, liability for encroachment upon dignity of human being.*

© Яценко С.С.